

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา

ในอดีตจนถึงปัจจุบันทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่า เป็นฐานการดำรงชีวิตของชุมชนชนบทและชนกลุ่มน้อยชาติพันธุ์ต่างๆ ที่อาศัยอยู่ตามชายขอบของประเทศมาเป็นระยะเวลานานเป็นร้อยๆ ปี บางชาติพันธุ์ตั้งถิ่นฐานอยู่ร่วมกับดินน้ำ ป่าเหล่านั้น ก่อนการจัดตั้งรัฐในสมัยปัจจุบันวิถีชีวิตและวิถีการผลิตตลอดจนจารีตประเพณีและวัฒนธรรมและความเชื่อที่สืบสานตกทอดมาโดยลำดับของชุมชนเหล่านี้ ล้วนอ่อนนุ่มถ่อมตนต่อ ดิน น้ำ ป่า จึงถือสิทธิการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเหล่านี้ว่าอยู่ภายใต้ระบบความเชื่อ จารีต ที่ทุกชุมชนสืบสานผ่านพิธีกรรม และกฎเกณฑ์ที่ควบคุมโดยองค์กรชุมชนและหมอผี เพื่อใช้และรักษาดิน น้ำ ป่า เพื่อการสืบสานชีวิตและวัฒนธรรมชุมชน สิทธิและหน้าที่การจัดการเป็นของชุมชน กระทำร่วมกันผ่านวิถีการผลิต และกฎเกณฑ์ที่ชุมชนบัญญัติและบังคับใช้กันเอง รวมทั้งรูปแบบการจัดการดิน น้ำ ป่า มุ่งตอบสนองชุมชนภายใต้ความเชื่อทางจารีตและวิถีการผลิตทางการเกษตร

ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงและเติบโตทางเศรษฐกิจของประเทศที่มีการขยายตัวของการลงทุนในภาคอุตสาหกรรมและการขยายตัวของเมืองหลักและกรุงเทพฯ ได้เกิดการใช้ทรัพยากรคน ทรัพยากรธรรมชาติในภาคชนบท ภาคเกษตรอย่างขนานใหญ่ การเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ ดินน้ำ ป่า ควบคู่กับการล่มสลายของวิถีชีวิตวัฒนธรรมชุมชนปรากฏให้เห็นเด่นชัดและทวีความรุนแรง ทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่า ซึ่งเคยเป็นฐานรองรับวิถีชีวิตของชาวไทยชนบทได้กลายเป็นเป้าหมายสำคัญอันหนึ่งของรัฐบาล รวมทั้งแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 7 ที่จะเข้ามาจัดการอนุรักษ์ พิทักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่า ให้เกิดการยั่งยืนของคุณภาพของระบบนิเวศพร้อมๆ กับอีกด้านหนึ่งรัฐได้เปิดโอกาสให้นักลงทุน นักธุรกิจการท่องเที่ยว นักแก๊งกำไรที่ดินและชาวบ้านจากทั่วสารทิศเข้ามาจัดการดิน น้ำ ป่า ที่กำลังวิกฤตเหล่านั้น ทั้งโดยตรงและโดยอ้อมเพื่อแสวงหากำไรสูงสุดทางธุรกิจและการเจริญเติบโตของระบบเศรษฐกิจ สงครามการแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่า ระหว่างรัฐที่ต้องการอนุรักษ์ฟื้นฟูและผู้ประกอบการและบุคคลภายนอกที่ต้องการแสวงหากำไรสูงสุดจากทรัพยากรธรรมชาติ

กับชุมชนชนบทที่อาศัยอยู่กินทำการเกษตรและตั้งถิ่นฐานอยู่กับทรัพยากรธรรมชาติ จึงกลายเป็นปรากฏการณ์ที่กำลังขยายตัวครอบคลุมกว้างขวางขึ้นในเกือบทุกพื้นที่ในภาคเหนือ (อนุก นาคะบุตร, 2536)

ลุ่มน้ำแม่วาง อยู่ห่างจากเมืองเชียงใหม่ไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ราว 30 กิโลเมตรจัดเป็นลุ่มน้ำขนาดเล็ก เป็นลำน้ำสาขาของแม่น้ำปิง มีความยาว 73 กิโลเมตร อาณาบริเวณพื้นที่ลุ่มน้ำประมาณ 500 ตารางกิโลเมตรหรือ 312,500 ไร่ ครอบคลุมพื้นที่เขตอำเภอแม่วาง อำเภอสันป่าตอง และกิ่งอำเภอคอกหล่อ ตามสภาพภูมิศาสตร์ ลุ่มน้ำแม่วางแบ่งได้เป็น 2 ส่วน คือ ลุ่มน้ำแม่วางตอนบนคือ ตำบลแม่วิน อำเภอแม่วางเป็นพื้นที่ในระดับความสูง 700 – 1,500 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง พื้นที่ส่วนใหญ่ยังเป็นป่าสมบูรณ์ ประกอบไปด้วยป่าดิบเขา ป่าดิบเขาผสมสน ปัจจุบันมีกลุ่มชาติพันธุ์ในพื้นที่ 3 กลุ่มหลัก รวมกันราว 40 ชุมชน ได้แก่ คนเมือง 5 หมู่บ้าน ปกาเกอญอ 13 หมู่บ้านและม้ง 3 หมู่บ้าน ส่วนลุ่มน้ำแม่วางตอนล่างเป็นพื้นที่ในระดับความสูง 310 – 330 เมตรเหนือระดับน้ำทะเลปานกลาง พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบปัจจุบันมีชุมชนคนเมืองราว 70 ชุมชน จาก 3 อำเภอตั้งถิ่นฐานอยู่ในเขตพื้นที่ลุ่มน้ำแม่วางมีชุมชนอาศัยอยู่เป็นเวลานาน โดยรวมกันเป็นชุมชนกระจายอยู่ทั่วลุ่มน้ำแม่วางและต่างมีปฏิสัมพันธ์กันมาอย่างยาวนาน (วิทยาลัยจาวบ้านลุ่มน้ำแม่วาง, 2548)

ในช่วงที่รัฐบาลส่งเสริมนโยบายพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศในด้านอุตสาหกรรมโดยใช้ภาคเกษตรกรรมเป็นฐานรองรับชุมชนลุ่มน้ำแม่วางก็ต้องเผชิญปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่า เช่นเดียวกับชุมชนชนบทอื่นๆ ส่งผลให้ชาวบ้านมีการรวมตัวเพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าว ทั้งปัญหาภายในชุมชนเองที่มีความแตกต่างทางด้านพื้นที่และระบบการผลิต ตลอดจนปัญหาระหว่างชุมชนท้องถิ่นกับองค์กรรัฐ และกลุ่มธุรกิจจากภายนอก ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นในการจัดตั้งเครือข่ายองค์กรชุมชนลุ่มน้ำแม่วางต่างๆ

การรวมตัวในชุมชนลุ่มน้ำแม่วางมีหลากหลายกลุ่ม เช่น กลุ่มเหมืองฝาย กลุ่มเครือข่ายพระสงฆ์ กลุ่มเครือข่ายการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำวางตอนบน กลุ่มที่มีความสำคัญในชุมชนอีกกลุ่ม ได้แก่ กลุ่มเยาวชน ซึ่งเป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งที่จะร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเนื่องจากเป็นผู้ที่จะสืบทอดต้นทุนทางสังคมของชุมชนและเป็นปัจจัยที่สำคัญปัจจัยหนึ่งในการคงอยู่หรือสูญหายของทรัพยากรธรรมชาติ ดังนั้นเยาวชนจึงเป็นกลุ่มหนึ่งที่มีบทบาทสำคัญในเรื่องนี้โดยสังมความรู้จากบรรพบุรุษ สถาบันสังคม องค์กรหรือหน่วยงานต่างๆ ในชุมชนและความรู้ความคิดจากภายนอกที่ออกไปศึกษาหรือทำงาน และการแลกเปลี่ยนประสบการณ์จากสังคมภายนอกชุมชนที่มีความแตกต่างจากชุมชนของตนเพื่อสรรหาวิธีการที่

เหมาะสมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติการรวมตัวแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นทำให้กลุ่มเยาวชนลุ่มน้ำแม่วางตอนบนซึ่งเป็นการรวมกลุ่มของหนุ่มสาวปกากะญอในเขตตำบลแม่วินเริ่มเข้าไปมีบทบาทการหนุนเสริมผู้ใหญ่ในการทำงาน ต่อมาก็ริเริ่มกิจกรรมที่เป็นของตนเอง หลังจากนั้นได้มีการทำงานร่วมกับกลุ่มเยาวชนลุ่มน้ำแม่วางตอนล่างและร่วมกันจัดตั้งเครือข่ายเยาวชนลุ่มน้ำแม่วางและได้ดำเนินกิจกรรมที่มีความเกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เช่น โครงการค่ายเยาวชนรักษ์ขุนห้วย ค่ายเยาวชนสืบสานภูมิปัญญาลุ่มน้ำวาง และได้เข้าร่วมกิจกรรมภายนอกชุมชน เช่น การร่วมงานมหกรรมห้องเรียนชุมชนที่มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ การศึกษาดูงานแลกเปลี่ยนความรู้กับเยาวชนพื้นที่ใกล้เคียง เป็นต้น

ดังนั้นผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาวิธีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของเยาวชนลุ่มน้ำแม่วางว่ามีกระบวนการและรูปแบบอย่างไร รวมทั้งมีบริบทอะไรบ้างที่ส่งผลกระทบต่อกรรวมกลุ่มของเครือข่ายเยาวชนลุ่มน้ำวาง ซึ่งผลการศึกษาครั้งนี้จะนำไปเป็นแนวทางในการดำเนินงานการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของกลุ่มเยาวชนในพื้นที่อื่น ได้อย่างเหมาะสมต่อไป

1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1.2.1 เพื่อศึกษาริบทที่ส่งผลกระทบต่อกรรวมกลุ่มของเครือข่ายเยาวชนลุ่มน้ำแม่วาง

1.2.3 เพื่อศึกษาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของเครือข่ายเยาวชนลุ่มน้ำ

แม่วาง

1.3 ขอบเขตของการศึกษา

1.3.1 ขอบเขตพื้นที่

พื้นที่ลุ่มน้ำแม่วางตอนบนอยู่ในเขตตำบลแม่วิน อำเภอแม่วาง และพื้นที่ลุ่มน้ำแม่วางตอนล่างอยู่ในเขตตำบลบ้านกาด ตำบลทุ่งปี ตำบลคอนเปา ตำบลทุ่งรวงทอง อำเภอแม่วางและตำบลทุ่งสะโตก อำเภอสันป่าตองรวมทั้งตำบลสันติสุขและตำบลยางคราม กิ่งอำเภอคอดยหล่อ

1.3.2 ขอบเขตด้านประชากร

พื้นที่ลุ่มน้ำแม่วางตอนบนส่วนใหญ่เป็นเยาวชนกลุ่มชาติพันธุ์ปกากะญอส่วนพื้นที่ลุ่มน้ำแม่วางตอนล่างเป็นเยาวชนคนเมืองโดยแบ่งกลุ่มในการศึกษา ดังนี้

- คณะกรรมการเครือข่ายเยาวชนลุ่มน้ำแม่วาง ได้แก่ ประธาน รองประธาน กรรมการฝ่ายต่างๆ และสมาชิกกลุ่ม

- กลุ่มเพื่อนเยาวชนที่เข้าร่วมกิจกรรม
- ผู้ปกครองของเยาวชนที่เข้าร่วมกิจกรรม
- ผู้นำชุมชน ได้แก่ ผู้ใหญ่บ้าน พระสงฆ์ ผู้อาวุโส แกนนำวิทยาลัยจาวบ้านลุ่มน้ำแม่

วาง

- เจ้าหน้าที่หน่วยงานรัฐบาลและเอกชน ได้แก่ ครู เจ้าหน้าที่โรงพยาบาล สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล สมาชิกเทศบาลตำบล เจ้าหน้าที่องค์กรพัฒนาเอกชน
- ประชาชนในพื้นที่กลุ่มเยาวชนได้เข้าดำเนินกิจกรรม

1.3.3 ขอบเขตเนื้อหา

1) ศึกษาบริบททั่วไปของชุมชน

- ประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชุมชน
- ลักษณะทางกายภาพ ได้แก่ ที่ตั้งและอาณาเขต สภาพภูมิศาสตร์ ลักษณะทรัพยากรธรรมชาติและ การนำไปใช้ การคมนาคมและขนส่ง
- สภาพสังคม ได้แก่ โครงสร้างทางประชากร สถาบันทางสังคม ประเพณี วัฒนธรรม พิธีกรรม ความเชื่อ ภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับวิถีการดำเนินชีวิตและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

- สภาพเศรษฐกิจ ได้แก่ สภาพเศรษฐกิจและกิจกรรมทางด้านเศรษฐกิจที่สำคัญ
- การเปลี่ยนแปลงของชุมชนที่ส่งผลต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ได้แก่ การสัมปทานป่าไม้ การปลูกฝิ่น การขยายตัวของพืชพาณิชย์ การปรับกิจกรรมการใช้ที่ดิน การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน นโยบายการอนุรักษ์ป่าของรัฐ และการประกาศเขตอุทยานแห่งชาติ การเกิดเครือข่ายการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในลุ่มน้ำแม่วาง

เพื่อให้ทราบถึงสภาพพื้นฐานของเยาวชนลุ่มน้ำแม่วาง อันเป็นที่สังสมความรู้ทางความคิด การกระทำของเยาวชนในการนำไปสู่การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

2) ศึกษาบริบทที่ส่งผลต่อการรวมกลุ่มของเครือข่ายเยาวชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

- ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ศึกษาลักษณะแวดล้อม ดิน น้ำ ป่า และสภาพแวดล้อมในชุมชนที่มีอิทธิพลให้เกิดการรวมกลุ่มของเครือข่ายเยาวชน ที่ส่งผลต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

- ด้านสังคม ศึกษาถึง ประเพณี วัฒนธรรม พิธีกรรม ความเชื่อ ภูมิปัญญา ลักษณะของวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของสังคมรอบด้านของเยาวชน ที่ส่งผลต่อความต้องการในการรวมกลุ่มของเครือข่ายเยาวชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

- ด้านครอบครัว ศึกษาถึงการเรียนรู้ การได้รับการกล่อมเกลา รวมทั้งการเป็นแบบอย่างที่มีผลต่อการรวมกลุ่มของเครือข่ายเยาวชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

- ด้านการสนับสนุนจากหน่วยงาน กลุ่มและองค์กรทั้งภายในและภายนอกทั้งภาครัฐและเอกชน ที่ส่งผลต่อการรวมกลุ่ม ก่อให้เกิดกระบวนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

- ด้านการเรียนรู้ของเยาวชน ศึกษาจากการเรียนรู้ของเยาวชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทั้งทางตรงและทางอ้อม ที่ทำให้เยาวชนมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จนเกิดทักษะความสามารถในการปฏิบัติกิจกรรมร่วมกับกลุ่ม องค์กรต่างๆ เกิดทักษะที่จะนำไปใช้ในกระบวนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

- ด้านความสัมพันธ์ภายในกลุ่ม ศึกษาในลักษณะการติดต่อสัมพันธ์ภายในของเยาวชนด้วยกันที่ส่งผลให้เกิดกระบวนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

- ด้านความสัมพันธ์ภายนอกกลุ่ม ศึกษาในลักษณะการติดต่อสัมพันธ์ของเยาวชนกับกลุ่มอื่นๆ หน่วยงาน องค์กรภายในและภายนอกชุมชนที่ส่งผลให้เกิดกระบวนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

3) ศึกษาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของเครือข่ายเยาวชนลุ่มน้ำ

แม่วาง

- ประวัติความเป็นมาของเครือข่าย
- พัฒนาการของเครือข่าย
- วัตถุประสงค์ของเครือข่าย
- การดำเนินกิจกรรมของเครือข่าย
- การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของเครือข่าย
- ผลการดำเนินกิจกรรมการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของเครือข่าย

1.4 นิยามศัพท์เฉพาะ

เยาวชน หมายถึง หนุ่มสาวอายุตั้งแต่ 15-25 ปีที่ยังไม่ได้แต่งงาน

เครือข่ายเยาวชนลุ่มน้ำแม่วาง หมายถึง กลุ่มเยาวชนที่เกิดจากการรวมกลุ่มของเยาวชนลุ่มน้ำแม่วาง

การรวมกลุ่ม หมายถึง การรวมกลุ่มของเยาวชนลุ่มน้ำแม่วาง ซึ่งมีผลมาจากบริบทด้านต่างๆ สนับสนุนความสัมพันธ์ของกลุ่มเยาวชนนำไปสู่การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

บริบท หมายถึง สภาพทั่วไปตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันที่เกิดขึ้นทั้งภายในและภายนอกชุมชนลุ่มน้ำแม่วางที่ส่งผลต่อการรวมกลุ่มของเยาวชน

การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม หมายถึง การที่เยาวชนได้มีการกระทำต่อทรัพยากรธรรมชาติ ด้านการใช้ การดูแล จัดการและการอนุรักษ์รวมถึงการจ้ดรูปองค์กรของชุมชนหรือเป็นการกระทำต่อทรัพยากรธรรมชาติให้เกิดประโยชน์อย่างคุ้มค่า ภายใต้บริบทของชุมชนโดยมีวิธีการและอาศัยกิจกรรมเป็นลำดับขั้นตอน คือ

1) **กระบวนการในการจัดการ** หมายถึงลำดับขั้นตอนในการดำเนินกิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อม ที่กลุ่มเยาวชนมีส่วนร่วมในการจัดการ ได้แก่ การร่วมวิเคราะห์ หาสาเหตุปัญหากับแนวทางแก้ไข การลงมือปฏิบัติและการประเมินผล

2) **รูปแบบในการจัดการ** คือ แนวทาง วิธีการดำเนินกิจกรรมของกลุ่มเยาวชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม